

Reviewing Revenge

אחרי מות קדשים תשפ"א

¹⁶ You shall not be a gossipmonger among your people, you shall not stand aside while your fellow's blood is shed — I am HASHEM. ¹⁷ You shall not hate your brother in your heart; you shall reprove your fellow and do not bear a sin because of him. ¹⁸ You shall not take revenge and you shall not bear a grudge against the members of your people; you shall love your fellow as yourself — I am HASHEM.

16 Artscoll
18. לא תקם ולא תשנא — You shall not take revenge and you shall not bear a grudge. Revenge consists of retaliating against someone who has displeased you, by attempting to do him some harm, or by refusing to do him a favor that you would normally have done. Even if someone does not retaliate, it is forbidden to bear a grudge, by saying, for example, "I will lend you the tool you need even though you refused me when I needed something." God wants us to purge the insult or misdeed from our hearts (Rashi; Ramban).

154

THE MAKING OF A MENTSCH

The Gemara spells out the fundamental difference between the two through the following two illustrations:

One person asks another to borrow his sickle, but the second replies "No!" The following day, the second person asks the first to borrow his hatchet, but the first replies, "I am not lending you my hatchet, just as you did not lend me your sickle!" This is considered revenge.

One person asks another to borrow his hatchet, but the second replies, "No!" The following day, the second person asks the first man to borrow a shirt, but the first replies, "Sure, here it is! I am not like you who did not lend me your hatchet!" This is considered bearing a grudge.

~ Since many people have difficulty controlling the impulse to take revenge and bear a grudge, it is incumbent upon us to understand what is prohibited, what is permitted, and how one can curb these impulses.

indeed, the Gemara concludes explicitly that these prohibitions apply only to monetary matters but not to something like emotional pain, which may be avenged.⁶ The *Sefer Yerei'im* of Rabbi Eliezer of Metz, *Sefer HaMitzvos HaGadol* of Rabbi Moshe of Kutzi, and *Sha'arei Teshuvah* of Rabbeinu Yonah all cite this Gemara to prove that the prohibitions against taking revenge and bearing a grudge are limited to monetary matters or actions with financial implications.⁷

Surprisingly, though, both the Rambam and *Sefer HaChinuch* indicate that these prohibitions apply across the board.⁸ While the opinions of the Rambam and *Sefer HaChnuch* are difficult to understand in light of the Gemara's conclusion,⁹ the Chafetz Chaim opines that because the *Rishonim* disagree regarding a Biblical violation, it is best to be stringent and not take revenge or bear a grudge under any circumstances.¹⁰

6a

Now let us examine an all-too-common scenario: Reuven invites Shimon to his child's wedding, but Shimon does not attend. Shimon then makes a wedding for his child and invites Reuven. If Reuven chooses to not attend because Shimon did not attend his child's wedding, he might well be violating the Torah's prohibition against taking revenge.¹¹ If, however, Reuven does not attend because he now realizes that he is not as close to Shimon as he

מרדכי

קדושים

ברכת

2
רב

הנה כי כן, הזדמנו יחד לפונדק אחד שני לאוין ומצות עשה.

כלום רק הפונדק של "בין אדם לחבירו", הוא המשייכם לאותו פסוק, או שמא שייכות מיוחדת קיימת בין העשה לבין "לא תקום ולא תטור".

לא רק מצד ה"קיום" והעבירות, אלא כתריס או עצה.

3

249

מראש צורים

לא תיקום ולא תיטור

די קל לדון באיסורים אלו מבחינה הלכתית, אולם קושי רב ניצב בפני הבא ליישם הלכה למעשה. אילו נצטוונו רק להימנע מלהרע לזולת בפועל, גם אז לא בקלות מסוגל אדם לעמוד בדרישות התורה. אולם, כאמור, התורה מצווה גם על רגשות האדם לכל ייטור שנאה בלבבו. ובאן ניצבת במלוא חומריתה השאלה: כיצד ניתן לבצע זאת?

קדמונינו כבר היו מודעים לקושי זה ולהלך הרוחות השכיח בין הבריות. צא וראה את שכתב בעל "החינוך" (מצוה רמא):

ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יטורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם, ומה הענין מנענו השם ברוך הוא באומרו: "לא תיקום".

ביתר הרחבה מפרט הענין רמח"ל בספרו "מסילת ישרים" (פרק יא):

השנאה והנקימה קשה מאוד שיימלט ממנו לב הותל אשר לבני האדם. כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה מתוקה לו מרוב כי היא מנוחתו לברכה. על כן לשיהיה בכוחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מידותיו ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה ולא ייקום ממנו בהודמן לו שיוכל לחינקם ולא ייטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה, חוק ואמיץ הוא, והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזירת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש: "לא תשנא את אחיך בלבבך", "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך".

6b

thought in light of the fact that Shimon did not attend his child's wedding, this would not be a violation of the prohibition against taking revenge.¹² If Reuven does attend the wedding of Shimon's child but tells him, "I am not like you who did not attend my child's wedding," he would be violating the Torah prohibition against bearing a grudge.¹³

7 Violation of the Mouth or Violation of the Heart

THE IMPLICATION OF the Gemara is that the prohibitions against taking revenge and bearing a grudge are transgressed only when the wronged party says something to the effect of, "I am not lending you my hatchet just as you did not lend me your sickle," or, "I am not like you who did not lend me your hatchet." If, however, the individual harbors these feelings but does not articulate

them, he would not be transgressing. Indeed, several *Rishonim* rule that one violates these prohibitions only if words are used.¹⁴

However, the majority of *Rishonim* rule that one can end up transgressing these prohibitions even when words are not used.¹⁵ These *Rishonim* understand that the Gemara does not mean that one violates these prohibitions only if words are used. They maintain that one is required to "completely obliterate [the revenge and grudge] from his heart."¹⁶ The Chafetz Chaim concludes, like the majority opinion of *Rishonim*, that one violates the prohibitions against taking revenge and bearing a grudge even if words are not used, as long as one has not completely eliminated the vengeful feelings and the grudge from his heart.¹⁷

Thus, if Reuven invites Shimon to his child's wedding but Shimon does not attend, and Reuven is subsequently invited to Shimon's child's wedding and does attend — but is still angry and upset at Shimon for not attending his child's wedding — Reuven is still in violation of these prohibitions.

8 Exceptions to the Law

1. **The heat of the moment:** The prohibitions against taking revenge and bearing a grudge apply only when one is retaliating because of something that took place in the past. However, in the heat of the moment, one is not expected to sit back while being trampled on. Therefore, it

is permitted to retaliate to protect oneself from physical or emotional harm.¹⁸ Nevertheless, it is considered an act of piety even in such circumstances to refrain from retaliating. The Gemara teaches: "Of those who suffer insult but do not insult in response, who hear their disgrace but do not reply, the *pasuk* says: "They are like the sun going forth in its might."¹⁹

2. **Future safeguard:** These prohibitions apply when one is retaliating because of something that took place in the past. However, if the retaliation is intended to protect one from future altercations with the offender, it is permitted to take revenge and bear a grudge.²⁰

9 What Is Not Considered Taking Revenge and Bearing a Grudge

1. **Taking the offender to *beis din*** (a Jewish court), because the *beis din* system was established for this very reason: to enforce law, order, and justice.²²
2. **Not lending out an item in a reciprocal manner if the reason for not doing so is that the borrower has not taken good care of such items in the past.**²³

28.26

Revenge, taken through speaking *lashon ha-ra* is a violation of both *lashon ha-ra* and of taking revenge. The same applies to one who believes the *lashon ha-ra* that he hears, because it makes him feel good that he is getting even with the one spoken about. This is a violation of vengeance and of bearing a grudge and of accepting *lashon ha-ra*.⁵⁴

28.21

The sin of revenge is even when the person is unaware that you are taking revenge.⁴⁴ Even if nobody ever knows about it but you, you are guilty of having taken revenge. {Some require his knowledge.}⁴⁵

28.69

If due to feelings of revenge you refuse to offer somebody your help in a situation where you would have normally offered,

your refusal to offer your help is a violation of taking passive revenge. If, because of revenge, your assistance or your favor is less kind and less considerate than it normally would have been, you are in violation of taking passive revenge.

Some explain that the Torah permits revenge for physical assault, regardless of how insignificant the physical assault was. Others say that the Torah does not expect one to be like a stone and not to react, and therefore revenge is permitted only for a significant physical assault.

There are a variety of opinions regarding taking revenge in a very different way than the offense. There are no less than seven different opinions in the Poskim with regard to the issue of revenge for physical assault.

On the other hand, many Poskim disagree with all this and maintain that the sins of bearing a grudge and taking revenge apply even to physical assault and embarrassment. Even according to those who permit revenge for physical assault, sometimes one may be obliged to pay for overreacting to a physical assault.

There is a time factor involved in the sins of grudges and revenge. The sins generally do not begin until a day has passed, so that one has time to calm down.

There are a variety of opinions regarding the sin of bearing a grudge, if it is a sin to have it in your heart even if you do not tell the person or only if you tell him. It is also a question if it is a sin if you tell it to someone else and not to the person himself. There are many Halachos regarding these issues.

Rebuke for what somebody did to you is not the same as bearing a grudge, and can sometimes even help remove a grudge.

There are certain guidelines for recognizing if one's feelings can really be classified as a grudge.

There is a very complex Halachic dimension to the sins of bearing a grudge and of taking revenge, but there is also an ethical dimension, whereby a person who excels in character and in faith in Hashem will respond much differently than the average person.

**

14

"מצוה ז' היא שצונו להדמות בו יתעלה כפי היכולת והוא אמרו והלכת בדרכיו כו' ובא בפירוש מה הקב"ה נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הקב"ה נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקב"ה נקרא חסיד אף אתה היה חסיד" (סי' המצוות להרמב"ם).

ובמצוות לא תעשה נצטינו להסיר מנפשנו מדות הגאון, הנקימה, האכזריות, השנאה ועוד (שע"ת לר"י, שער ג', כו-עד). (עי' בהקדמה לספר חפץ חיים: "אל יפלא בעיני הקורא שכל הספר הזה שהוא מיוסד על עקרי ההלכה, למה אני מביא בכמה מקומות ראיות מס' שע"ת לר"י שהוא מכלל ספרי המוסר, כי באמת נראה לעינים למתבונן היטב במאמריו הקדושים בכמה מקומות ששמר ודקדק את דבריו שלא יצא מגדר הדין"). כלומר: לא רק מעשים הנובעים ממדות אלו אסרה תורה אלא את המדה עצמה היא מצוה לעקר מהלב, כמו שלא הסתפקה לצוות על מעשי

חסד והטבה אלא היא מצוה להתדמות במדה עצמה אל הבורא ית' (ציור: כאשר גומלים חסד עם אדם, ואין כונה בזה אלא לקיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך" בלבד, עדיין אין זאת "הליכה בדרכיו", כי מצוה זו מחייבת להיות גומל-חסד בטבע. "כמוך" — כמו שאהבת עצמו טבעית היא, כן אהבת הבריות חייבת להיות). וכל המצוות האלו — בדיוק כמו מצוות תפלין ואיסור שעטנז: אותם חייבים, אותם איסורים. וכיצד נקיים את כלם?

160 15 THE MAKING OF A MENTSCH

ONE OF THE most common scenarios in which vengeance and bearing a grudge come into play is the following: A friend or neighbor asks a favor of us — such as giving him a ride to work or doing an errand for him — but we hesitate because that person did not help us out in the past. At times, we are willing to give the ride but do so with a sour face, or do the errand but not exactly as requested. All of these are violations of the prohibitions against taking revenge and bearing a grudge.

A second tactic for triumphing over the instinct to take revenge and bear a grudge is suggested by the *Mesillas Yescharim*. It teaches to fulfill the second half of the *pasuk* containing these prohibitions: "Love your fellow [Jew] as [you love] yourself."²⁸ Love him without any reservations and compunctions. Chazal drive home this concept with the following analogy: Imagine one is cutting meat, and accidentally nicks his finger with the knife.

Will this person take revenge against the hand that inflicted the wound by transferring the knife to the other hand and injuring the hand that nicked the finger? Of course not! Both hands are part of one greater body. As such, revenge taken by one hand against the other hand is preposterous! This is how we must view the Jewish People. We are one large body.²⁹ Taking revenge against another Jew is essentially hurting ourselves.

Refraining from taking revenge and bearing a grudge sometimes appears to be "mission impossible." But the Torah knows — and expects — that one can overcome these instinctive responses. The challenge is great, but the reward in both this world and the next is even greater!

16

R. Hirsch

To strengthen this command, Scripture reminds the offended party of the offender's identity: The offender is one of עמו בני; hence, חקם, ולא תטר את בני עמך for hate, as we are all children of God. Similarly, here it is said that the fact that the offender is מבני עמך should remove from your heart any

השוואה זו מדגישה לנו ב' צורות נפרדות של חיים, מצד אחד צורת האדם החי במהלך טבעו, ומצד שני חייו של המתעלה למעלה מדרכי הטבע, והכבלי הצורה הופכים אותם לבריות נפרדות לגמרי, וכאילו זה מלאך וזה אדם, שהרי המציאות היא כי אדם החי מתוך שמירת התורה מתעלה למעלה מדרך הטבע, כוחות אחרים מתגלים בו, והוא חי במצב הפוך ממה שטבעו מכריחו, הוא נכנס לעולם אחר עולם התורה ונהפך לבריה חדשה לגמרי, חוקי התורה הם המכוונים אותו, חוקים שקיומם מהווה היפוך גמור לכוחות החומריים.

מכל מצוה מכל אות מתגלת חכמת הבורא, חכמה הפוכה מדרכי הטבעיים של האדם, חכמה היוצרת את האדם מחדש מבדילה אותו מחייו הטבעיים ומרוממת אותו לחיי קדושה ואמת, וכפי שכותב רבינו יונה (שע"ת כ"ג ק"ג), בזמן שאדם קורא ושונה ודיבורו בנחת עם הבריות, ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן באמונה, מה הבריות אומרות עליו, אשרי אביו ואמו שלמדו לו תורה! או להם לבני אדם שלא למדו תורה! פלוני שלמד תורה ראיתם כמה יפים דרכיו וכמה מתוקנים מעשיו! ישראל אשר בך אתפאר ע"כ.

כל אחד רואה בחוש את נפלאות התורה היוצרת אדם חדש בעל התנהגות שלמעלה מדרכי הטבע, וגם מכירים את הפאר והתיקון הנוצר בהליכה בדרך זו, ומצד שני את אוי להם לבני אדם שלא למדו תורה, רואים כיצד דרך אחת יוצרת מלאכים, ואילו הדרך השניה מובילה לשקר ומרמה, וכפי שהכיר הישמעאלי שמכר חמור לשמעון בן שטח ומצא מרגלית בצואר החמור, והחזיר ר"ש בן שטח את המרגלית לישמעאלי, ואמר חמור קניתי מרגלית לא קניתי, ואמר אותו ישמעאלי ברוך ה' אלוהי שמעון בן שטח, הישמעאלי ראה כי הנהגה זו היא למעלה מדרכי הטבע, הכיר את הכח האלהי הטמון בזה וברך את אלוהי שמעון בן שטח.

B3 חובות הלבבות א' סוף-תה פה

מדור מיוחד קובעות לעצמן המצוות התמידיות: אמונה, יראה, אהבה, הליכה בדרכיו ודבקות. מצוות אלו אינן רק מחייבות פעולות; הן מחייבות את האדם להיות נהפך לאיש אחר במהותו. ומצוות דאורייתא לא ניתנו לבעלי תריסין בלבד. כל ילד ברי-מצוה חייב בכל תרי"ג המצוות. כמו שאיננו יכולים לפטר עצמנו ממצוות תפלין, כן איננו יכולים למצוא לעצמנו שום פטור ממצוות אלו, לחשוב שהן למעלה מיכולתנו. אולם, מצוות אלו דורשות עליה בהדרגה. אי אפשר לקיים בבת-אחת מצוות אהבת ה' במדרגה נעלה. מאידך, אין אף צל של ספק, כי כל אחד ואחד מאתנו בדור הזה בכחו להגיע לאיוו בחינה ומדרגה של יראת ה', אהבת ה', הליכה בדרכיו ודבקות. התורה עצמה עוזרת לנו בכך. היא עצמה סולם המוביל אל המעלות שהיא צותה להשיג. ואם כתב הבורא ית' בתורתו הנצחית מצוות אלו — אות היא כי יוכלו לקיים אותן עד סוף כל הדורות, כי הרי לא ייבטל אות אחת מתורתנו לעולם. ובל נחשוב, כי "מדרגה" היא ענין רק לאדם הגדול. הצעד הראשון שעושה אדם לצד טהרה, כשהוא שקוע במ"ט שערי טומאה — כבר הנו השליכה הראשונה בסולם ה"בא לטהר". ובהכרח כל אחד מאתנו עומד כבר באיוו מדרגה על הסולם, והמצוה היא לכל אדם, לעלות הלאה, עד הגיעו לשעור האהבה שהתורה קבעה: לאהוב בכל הלב, בכל הנפש, בכל הרכוש ובכל מדה ומדה שהוא יתברך מודד לנו.

vengeful feelings. After all, עם ה' is עמך. It is to this national community that God referred when He said: ולקחתי אתכם לי לעם (Shemos 6:7). At that time, He transformed Israel into "His" people. And from then onward, His dominion was to be revealed in this community through the relationships between its members. They are the ones who are to magnify God's glory and establish His throne on earth. God has dominion over

our land, our possessions, and our legal claims. Hence, He commanded us in regard to שביעית and יובל and שמיטה כספים, and by fulfilling these commandments we submit to Him in helping one another. God wishes also to have dominion over our feelings. Hence, He has forbidden us נקימה ונטירה. Thus we are obligated to offer the most difficult sacrifice of submission: We must subordinate our feelings to God's Will, and

21 - אין על מה לנקום!

היתכן?

- היך עבידא?...

אם תצלית, בן אדם, לחשכיל את מדעך, לעורר את תרדמת חושך והרגשותיך, כי גם אם לא נחגו עמך כשורה, אבל לא נפגעת!...

- ידך שלך, גם אם הזיקה לך - לא "פגעה" בך... "כבודך" עמך!...

ולא זו בלבד, אלא שגם אם נפגעת, אם תקום, תעמיק את פגיעתך...

ולא זו בלבד, אלא, שיעד נקמנותך, הוא בעצם אתה עצמך...

כי אתה וחברך, הנכס, בעצם, כשתי זרועות התלויות בכתף אחת...

(ממי נפגעת?!
- במי הנך נוקם?!)

☆☆☆

22

אך הא גופא קשיא - "היך עבידא"...

- כלום מחשבה זאת, ובעיקר הרגשה זאת, שאתה וחברך הפוגע בך, גוף אחד הנכס, "עוברים לסוחר" המה?!

- במי מאתנו קיימת תחושה כזאת, אפילו מחשבה כזאת?!

- היך עבידא?...

☆☆☆

23

ידוע תדע בן אדם.

* אילולי מחיצת ה"מדות", זו החוצצת בינך לבין חברך, היא מעצם טבעך, היית חש ומרגיש את ה"אחד" שבשניכם.

- שכן זו היא האמת, שאתה וחברך, בעצם, כשתי זרועות של גוף אחד הנכס!

מה שמחלק אתכם, כאילו, לשנים, לנפרדים, לזרועות, אשר האחת אינה יודעת את חברתה -

הוא ה"מדות", ה"אני" המזויף, האגואיזם המטורף.

- עבור על מדותיך!

או אז, תחזור אל מקורייתך, משוחרר ממחסומי "אני".

או אז תבין ותרגיש, כי בעצם, לא רק שאין כתובת לנקמנותך ולנטירותך, אלא שבעצם, אינך פוגע, אינך נעלב.

- אין סיבה לנקמנות.

* כך משלימים דברי הירושלמי והרשב"ם אלו את אלו.

אבל איך מעבירים על המדות? איך פורצים את המחסום חבלתי עביר ש"בין אדם לחבירו"...

- מוסר!...

אך יתבונן נא האדם כי לאשר יתן יאהב, וגם יהיה לו חלק בו וידבק אליו, ואז יבחין ויבין כי זה אשר זר נחשב לו, הוא רק מאשר טרם נתן לו ועוד לא הטיב עמו, אבל אם יתחיל להטיב את כל אשר ימצא, כי אז ירגיש אשר כולם קרוביו כולם אהוביו, כי ככולם יש לו חלק וככולם התפשטה עצמותו, לאדם אשר יזכה להגיע אל המדרגה המעולה הזאת, מובנת היא כפשוטה מצות התורה ואהבת לרעך כמוך, כמוך בלי שום הפרש כמוך ממש (מס"י פ' י"א), כי בנפשו תמצא אשר אתה והוא אחד הנכס. (מכתב חאליהו א' דף 97).

רפה טיב פרשת קדושים התורה

סמכה התורה הלאומים של 'לא תקום ולא תטור', לעשה של 'ואהבת לרעך כמוך', ללמדנו, שאם ישאל אדם: איך יכולים להימנע מנקמה ונטירה? באה התורה ומגלה לנו שכאשר יקיים מצות: 'ואהבת לרעך כמוך', ממילא יימנע מלנקום ולנטור. שהרי אם יאהב חבירו 'כמותו', לא יאבה לעשות לו דבר שאינו רוצה שיעשו לו עצמו.

20 ברכת קדושים מרדכי רכא

"לא תקום - אמר לו השאילנו מגלך, אמר לו לאו, למחר אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה, אמר לו השאילני קרדומך, אמר לו לאו, למחר אמר לו השאילני מגלך, אמר לו הא לך ואיני כמותך שלא השאלתני, זו היא נטירה, שנטור האיבה בלבד אף על פי שאינו נוקם" (רש"י)

"לא תקום - לגמול לו רעה תחת רעה, ולא תטור - אפילו בלבבך, אלא עבור על מידותיך" (רשב"ם)

"כתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך, היך עבידא, הוה מקטע קופד ומחת סכינא לידוי, תחזור ותמחי לידיה" [פירוש: איך יתכן להשתלט על הרגשות אלו?! תריץ, שווה בנפשך כאילו ידך שלך היא שפגעה בך, היעלה בדעתך להרים ידך האחרת על היד הפוגעת?!...]

(ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד)

כלום דברי הרשב"ם ודברי הירושלמי, שונים הם זה מזה?!

כלום לדברי הרשב"ם, שייכת כאן פעולה ידועה של "העברה על המדות", ואילו להירושלמי, "עצה" אחרת היא - להבין את הפוגע, כאילו ידו שלו היא הפוגעת, או להבין, כי הנקמה תזיק לעצמו לא פחות מלחבירו...

* וכי דברי הירושלמי קלים הם לביצוע... האם על ידי המשל, יבא ה"נמשל" על פתרונו.

האם על ידי הבנת המשל, הסתלקה בעיית התעוררות פרץ הרגשות.

ואם אמנם, יתכן הוא להעביר על מדותיו, מהי איפוא שאלת "היך עבידא"...

☆☆☆

ללמדך -

- שאלת "היך עבידא", היא בלתי עבירה. שאלת הירושלמי הזאת, היא בעצם קביעת עובדה, שרגשות אלו של נקימה ונטירה, לא ניתנים לשליטה. הם פורצים כלבה מלועו של הר געש, פורצים ושוטפים באין מחסום...

אלא שעצה אחת בכל זאת קיימת, והיא -

לסלק את הסיבה!

In his commentary on *Avos*, Rabbeinu Yonah explains a provocative statement in *Avos* (2:9) that being a *good friend* leads itself to a successful life of serving Hashem. Rabbeinu Yonah explains that the first step to having a meaningful friendship with anyone is to remove selfishness from one's heart, to break down the egotistical barriers through which we prioritize ourselves, and not to disregard others at whim. This concept is not limited to human relationships. Our relationship with Hashem requires us to first smash our egos and open our hearts to accepting Him wholeheartedly. If our hearts are closed and if we see only our own desires and needs, nobody but ourselves is part of our lives.

182 OLAM HAMIDDOS

26

free man! A person should always remember that the only thing anger accomplishes is to cause *him* anguish.

If a person wishes to overcome his anger when his friend hurts him, he should remember the words of the *Sefer Hachinuch* (Mitzvah 241) regarding the prohibition of revenge. The *Chinuch* explains that whatever happens to us, good or bad, is from Hashem and therefore, when another person hurts us, we should recognize that our sins have caused this and that Hashem has decreed it. We should not dream of taking revenge against the person who hurt us because what happened to us was not a result of his evil but rather a result of our sins. This attitude is reflected in Dovid Hamelech's response when Shimi ben Geira cursed him (*II Shmuel* 16:11). "Let him curse," he told his men, "because Hashem has told him to curse me." Instead of becoming angry at Shimi, he blamed Shimi's curses on his own misdeeds.

I heard a parable in this regard from Rav Yosef Sonnenschein: If a person bumps into a table and hurts himself, his knee-jerk reaction is to kick the table, but, if he is a mature adult he will quickly realize that the table is not responsible for hurting him. Similarly, any time a person is angry, he has to realize that no person caused him this pain. Rather, the pain is from Hashem and is His will; the person is purely an agent from Heaven, and therefore there is no reason to be angry at a person.

We certainly are not privy to the calculations of Hashem, and we can't know whether the challenge of dealing with a person who hurts us is a punishment for our sins, a test, or an opportunity to grow in our *middos*, but we do know that whatever happens is from Hashem, for our ultimate benefit. This should serve to mitigate our anger toward the person.

28

והעצה להתגבר על דבר זה, ולטהר את הלב מנטירה, היא רק על ידי הזכירה כי 'אני ה' - דהיינו האמונה. שכאשר חזק האדם באמונתו בהשי"ת, שכל מה שעשה לו חבריו הכל בא במכוון מהשי"ת, אם כן מה לו להתלונן על חבריו, אחרי שכל מה שעשה לו - בא לו בהוראה מאת הבורא ית"ש. וכדברי חז"ל (חולין ז, ב): אין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה. ועל דרך ההתבטא דוד המלך על קללתו של שמעי בן גרא כי 'ה' אמר לו קללי' (שמואל ב' טז, י).

ובדבר זה אכן נבחן האדם עד כמה חזקה אמונתו בבורא כל עולמים, שאם מסוגל הוא להוציא את הטינא שיש בלבו על חבריו, סימן הוא שהוא מאמין בבורא. ואם אינו מסוגל להבליג בעת הזאת, עליו להתחזק בעבודת האמונה, ורק אחר כך יהיה מסוגל לוותר לחבירו, בלא לנטור שום טינא.

בפולין: התורה מדגישה שעל האדם לאהוב את חברו "כמותו", היינו שתחילה על האדם לדעת לאהוב ולהעריך את עצמו ומכוח ה"כמוך" הוא יגיע לאהבת זולתו.

"זה כלל גדול בתורה", כל עוד האדם לא מכיר את עצמו באמת ואינו יודע להעריך את אישיותו שהוא בן יחיד לבורא עולם הוא אינו מסוגל בשום אופן לאהוב את חבריו כמוהו, רק כאשר תפיסת עולמו מתרוממת ומתעלה הוא אוהב את עצמו, לא אהבה גשמית, אלא מפני שהוא יודע ומכיר את מעלתו הרוחנית. מתוך ידיעה זו הוא מסוגל גם לאהוב את חבריו ולהעריכו שגם הוא בן יחיד להקב"ה.

מוסיף רבי שמעון זצ"ל: דוקא רבי עקיבא בעל המימרא של "ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה", דוקא הוא זה שסובר להלכה את הדין של "חייך קודמים" המבואר בגמ' (בבא מציעא סב.) שניים שהלכו במדבר ונשאר לאחד קיתון אחד של מים אם הוא ישתה יינצל וחברו ימות בצמא אך אם יחלק את המים ביניהם שניהם ימותו, דרש בן פטורה מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך" חייך קודמים לחיי חבריך.

סובר רבי עקיבא שלא תתכן מציאות אהבת הזולת אמיתית בלי שתקדם לכך אהבת עצמו, ורק על דרך זה אמר רבי עקיבא "ואהבת לרעך כמוך" זה כלל גדול בתורה, רק אדם שמכיר את מעלותיו היטב הוא יוכל לאהוב את זולתו.

לפי זה הסביר הגאון רבי זבולון גרז זצ"ל גאב"ד רחובות את דברי הירושלמי (ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד) בו מצינו שחלקו בן עזאי ורבי עקיבא, רבי עקיבא אמר "ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה, ואילו בן עזאי אומר שיש כלל גדול יותר מזה והוא (בראשית ה. א) "זה ספר תולדות האדם ביום ברא אלוקים אדם בדמות אלוקים עשה אותו".

וצריך להבין מה הקשר בין כללו של רבי עקיבא המדבר על חסד לכללו של בן עזאי המדבר על גדלות האדם? אלא הן הן הדברים, בן עזאי מחדש שהאדם צריך בראש ובראשונה להבין את ערכו של וּלדעת שהוא נברא בצלם אלוקים וזכאשר ידע עובדה זו יבין מה משמעות הצלם אלוקים שבו ומה זה מחייב אותו, ורק אחר כך יבין שגם חברו נברא בצלם אלוקים וכך יוכל להגיע למצב אמיתי של ואהבת לרעך כמוך.

המאיר עמ' כ"ה

27

טיב	פרשת קדושים	התורה	רפ

אמר לו הא לך ואינו כמותך, שלא האלחנני. זו היא נטירה, שנטור האיבה בלבו אף על פי שאינו נוקם: ואהבת לרעך כמוך - אמר רבי עקיבא זה כלל גדול בתורה:

ההתבוננות בהבדל שבין נקמה ונטירה פותחת פתח להוכחה כמה גרועה היא הטינא שאדם שומר בלב.

דהנה, ענין הנקמה מובן מאד למה דבר מושחת הוא. כי האדם משיב לזה שבא לשאול ממנו דבר מה: 'איני משאילך כדרך שלא השאלתני. אמנם הנטירה לכאורה אינו מובן מה גריעותא יש בדבר, הלא איש זה מתגבר על מידותיו, ומסכים להשאיל לאדם זה, למרות שבעבר נמנע זה להשאיל לו כאשר הוא היה זקוק לכך, ומה חטאו ומה פשעו? אלא חטאו הוא שנטור האיבה בלבו אע"פ שאינו נוקם' - כלשונו של רש"י.

ולכך צריך האדם להיזהר, שלא תישאר לו אפילו טינא בלבו על חבריו, ושלא ישמור על שום אדם שנאה אפילו בלבו, שעל כך הזהירה התורה כאן: 'לא תטור'.

THE PASUK CONTINUES TO STATE: "I am God." In what way does this modify or add to what was already mentioned?

Practical Advice

The Torah is giving us a psychological trick to help us succeed in the formidable task of not feeling any hatred for another human. Imagine that you've just won an \$18 million lottery. You are ecstatic. In the midst of your joy, would you be troubled by the fact that your friend never paid you back the hundred dollars he borrowed last Pesach? Similarly, we must focus on Hashem's infinite love and care for us, providing all our needs. Everything we have, in actuality, comes from Him. If we focus on and internalize these ideas we will find it an easy task to erase hatred from our list of emotions. After all, why should it bother us that this particular individual didn't grant us the favor we asked for? Hashem will give it to us in another way — if we truly deserve it.

34

למי שהנקימה והנטייה רעה בגוף האדם, ואין מן הראוי לבקש נקמה על שום אדם שהוא מבני עמך אם טוב ואם רע. למי שמסתמא הנקימה היא על מה שעשה לך בגופך או בממונך, והדברים ההם אינם ספונים וחשובין כל כך שיהיו ראויים להינקם עליהם. אמנם מותר לעשות נקמה בגויים, כי המה מסתמא רוצים להעבירך מעל ה' אלוקיך, וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה על זה, כי הוא הנקרא נקמת ה'... אבל על המאורעות שבגופות לא רצה ה' שיבקש האדם נקמה עליהם. משל למה הרבר דומה? לתינוק המשחק ועושה מעשה נערוה באיזו בנין או דבר אחר, ובא איזה אדם וקלקל כל מעשיו אשר בנה ואשר נטע הילד. והילד צועק לפני אביו צעקה גדולה ומרה על זה. ואילו היה אביו משגיח בו ועושה רצונו היה הורג לזה האדם. אמנם אביו אינו משגיח בקולו כלל, כי אף אם הקטן כמי מיעוט שכלו הוא חושב שזה הגדיל לעשות לו רעה גדולה, מכל מקום האב רואה בשכלו שאין הדבר כן, ושכל מעשי הבן היו הבל מעשי תעתועים, ואינן כדאי שבעבור זה יהיה לזה כאויב ומתנקם. אמנם אין כל היתר להחריב לילד את ארמון החול אשר בנה ברוב עמלו. הגר"י סלנטר היה אומר שהריסה כזו במזיד שווה בחומרותה לגזילת כספו של מבוגר, ולא עוד אלא שגדול יכול למחול על כספו בעוד שקטן אינו בר מחילה. אולם כל זה אינו יכול להצדיק מעשי נקמה בשל הריסת משחק שאין בו ממש. הרבי מקצק היה אומר שהעולם הזה אינו שווה אפילו אנחה אחת.

35

בדרכיו של מקום

ה"חפץ חיים" בספרו "אהבת חסד" (פרק כב) מאיר מצוה זו מזוית ראייה נוספת: ונוכל לאמר שזו כוונת הכתוב: "לא תיקום ולא תיטור... אני ה'", רוצה לומר שתתנהג עם רעך כמו שאני נוהג במידות עימך ועם כל העולם, שאינני נוטר שגאה, כמו שכתוב בירמיה (ג, יב): "כי חסדי אני נאום ה', לא אטור לעולם". הקב"ה מעוטר בפינו כ"טוב ומטיב לרעים ולטובים". גם אם אנשים חוטאים כנגדו הוא ממשיך להשפיע עליהם טובות וחסדים, כדרך שנאמר בגמרא (עבודה זרה נד, ב): "הרי שגול סאה של חטים והלך וזרעה בקרקע, דין הוא שלא תצמח, אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין". חובת ההליכה בדרכי הקב"ה מחייבת שלא זו בלבד שאדם לא ישיב לעושה הרע כגמולו, אלא, אדרבה שישתדל להיטיב עמו. צעד כזה הוא לא רק אמצעי יעיל להשבית ריב ומדון בין הבריות, אלא שיש בו גם קיום מובהק של מצוות עשה שבין אדם למקום של הליכה בדרכי הבורא. הגאון ר' יצחק בלור זצ"ל (בקונטרס "נתיבות אור" שבספר "אור ישראל") מספר על מורו ורבו הגר"י סלנטר שנהג כן הלכה למעשה: ביותר היה דרכו בקודש, אם אחד חטא נגדו, שגמל לו איזה רעה או ציער אותו, היה משתדל תיכף ומיד לחפש מקום אולי יוכל לעשות לו איזה טובה ולגמול אתו חסד, לשלם לו טובה תחת רעה. והיה אומר שזוהי מצוות עשה מן התורה, להידיבק במדותיו, כמו שאמרו חז"ל (סוטה יד, א): "אחרי ה' אלוקיכם תלכו" — "להלך אחר מדותיו של הקב"ה". והנה כאשר נתבונן בדרכי מידותיו של הקב"ה ויתברך שמו, הנה כשארם עובר עבירה, גם בזה הרגע שממרה רצון השי"ת, הקב"ה מטיב עמו ומשפיע לו חיים, כי לולא השמעתו אי אפשר להתקיים אפילו רגע אחד. וכן צריך האדם לנהוג במדה זו לנגד מי שמקניטו ומיצר לו. וארמור ז"ל התנהג במידה זו למעשה, ולמדו ישרים דרכו.

עבודה כבירה בהשרשת אמונה בהשגחה פרטית מונחת בדברי החינוך "שידע האדם... וירגיש... ויתן אל לבו..." ואז כשהאדם ישריש את הדברים בליבו אולי יצליח לעקור את שנאתו ואת הדחף לנקום מזולתו. אמר המשגיח הגה"צ רבי דן סגל שליט"א דברי החינוך מדוייק בפסוקים עצמם, "לא תשנא וכו' ולא תשא עליו חטא, לא תקם, ולא תטר וכו' ואהבת לרעך כמוך אני ד'", כלומר אל לך לערוך חשבונות מה עשו לך ועד כמה הרעו לך, למה, כי אני השם, הכל ממני בא ולא מזולתי ואם כן מה לך ולשליחי, הבן שזה אני. קריאה בקריה ח"א עמ' קמ"ה

31 נתיבות חיים ויצא

שכשראתה רחל שלא הולידה בנים, ואילו לאה זכתה להרבה בנים, ביקשה ממנה שתחזיר לה את הטובה שגמלה עמה כשנתנה לה את הסימנים שהיו בין יעקב לבניה, כדי שיעקב לא יכיר בלאה בליל הנישואין. שהרי פשוט הוא: שלולא שנתנה לה סימנים אלה, לא היתה לאה נישאת ליעקב, ולא היה לה עכשיו בן מיעקב. ועכשיו שיש לה בן, אין לה לקנאות ברחל, ועליה לתת לה תמורת חסד זה את הדודאים. אבל לאה לא סברה כן, דהא איתא בב"ר (ע' ט"ו): "קשה היא התפלה שבטלה את הגזרה (שתנשא לאה לעשו), ולא עוד אלא שקדמה לאחותה", ע"ש. כלומר: שסברה שמן הדין זכתה להינשא ליעקב, שהרי תפילותיה נתקבלו בידי הקב"ה, והיה רק בגלל תפלותיה אלו שנישאה ליעקב, ולא בגלל שרחל מסרה לה את הסימנים, שזה היה רק ההיכא תמצא שענה ה' לתפילותיה, ולא הסיבה. ולכן ענתה לאה: שבאמת רחל לקחה ממנה את בעלה שלה בהינשאה ליעקב! ולא עוד: אלא שהיא מעיזה פניה לטעון שהיא ראויה לקבל דודאים תמורת מסירת הסימנים. וזהו ההמשך תמיהת לאה ("המעט קחתך... וגם וגו'"), היינו: שטענת רחל בנויה על טעות שהיא הועילה לה שתינשא ליעקב.

32 קצה

אמנם מה שהדגישה התורה "ואהבת לרעך כמוך", רעך, היינו הידיד הקרוב אליך ביותר, כגון בני המשפחה והידידים הקרובים, ובעיקר קאי על הבעל או האשה, שמצוות אלו - קשה כפליים לקיימן כלפי הקרובים אלינו ביותר, כי העלבונות הבאים מהם, ואפילו הדקים, כואבים מאוד, כמו מחט דקה החודרת עמוק לתוך הבשר, והחשק לנקום, ואפילו נקמה קטנה - חזק ביותר. ובאה התורה להדגיש ולהודיע לנו שזכור שהנשמה שבקרבו מעולמות העליונים, ובאמת בכוחנו להיות כמלאכי מעלה ולמחול, ואף לא לזכור הרעות והעלבונות שעשו לנו, וזהו שמסיים הכתוב: "אני ה'", שהקב"ה הוא הנותן את הכח לעמוד בזה למי שרוצה בכך.

253

מראש צורים

33 לא תיקום ולא תיטור

הארה נוספת מצויה בדברי הרמב"ם (שהובאו לעיל), ואף בכוחה לסייע לקיומה המעשי של המצוה. הרמב"ם מנמק שהתבוננות כנה תלמד שאין עילה מספקת שתצדיק מעשי נקם או רגשות שנאה. כדבריו: אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם. רעיון זה מפותח בהרחבה על ידי ה"כלי יקר". הוא מסתמך על הנאמר ב"תורת כהנים": "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך, אבל נוקם ונוטר אתה לעכו"ם."

ה"חפץ חיים" (שמירת הלשון, שער התבונה, פרק ו) מציין בהקשר לכך את הדברים הנפלאים האמורים ב"זוהר" הקדוש (פרשת מקץ רא, א) בשבח המשיבים טובה תחת רעה. כה נאמר שם (מתורגם):

מעשה באדם אחד שנעשו לו מספר נסים בזה אחר זה. שאל ר' אבא את אותו אדם מה מעשיו, והשיב לו כי מימיו לא אירע שמישהו עשה לו רעה ולא נתפס למחול לו. ולא עוד, אלא שבכל ערב בעלותו על משכבו מוחל הוא לכל מי שציערו. ולא די בכך, אלא שמכאן ואילך משתדל הוא לעשות עם אותו אדם טובות וחסדים. לשמע זאת בכה ר' אבא ואמר כי גדולים מעשי אותו אדם ממעשיו של יוסף הצדיק. אצל יוסף, אחיו הם היו ומן הראוי היה לרחם עליהם, אבל אותו אדם הן ריחם על זרים שאינם שארי בשרו.

איברא, שגירסא זאת כשלעצמה, יש להעמיק בה, מה עצה היא זאת. לום יש בה באהבת השם, מרפא לתחלואי ה"לא תקום ולא תטור", יותר ישאר חלאים שבתורת.

וכי האיך "תנצח האהבה שיש לך עמי, את השנאה שיש לך עם חברך"!!

האיך מתוך כך "יבוא שלום בעולם"?

ללמדך, עומק נפלא!

* כשנמצא האדם עמוק בתוך אהבתו לחשם יתברך, מתבטל ומתמוסס ה"אני" הדמיוני והמזויף.

שכן כולו, באהבתו.

כל כולו.

שחלא אוהב הוא את מי שאין עוד מלבדו. כולו שואף, כולו כמה, כולו באהבתו יתברך שאין עוד מלבדו.

כולו טובל באהבתו.

לא נשתיר בו מאומה מן ה"אני".

אין "אני".

"אין עוד מלבדו"!!!

וכשאין אני, אין פגוע, אין נפגע, אין נקמה, אין נקמות, אין נטירה ואין חתבדות.

משמתפוגגת היא המחיצה, חוזרות ה"זרועות" למקומן...

אין "הוא", ואין "אני".

קיימים רק אהבת השם, ואהבת רעים!

אולי נקודה נוספת, עומק בתוך עומק, המבצבצת מתוך לשון החזקוני בשתי הגירסאות.

מה פירוש ומה הכוונה במלה "תנצח"? כלום קיים כאן איזה קרב בין "אהבה" ל"שנאה"? כלום עומדים הם זה מול זה?

וכלום אם "לא יקום", נצחון הוא לאהבה?! לא קיים "לא תקום" ללא "אהבה מנצחת"!!

כלום כל מי שאינו נוקם או נוטר, "אוהב" הוא, מה עוד כשהמדובר הוא ב"אהבת השם"!!

האין זה תמוה?!

* המתבונן, דומני כי יבחין, כי אותו "רגש" הוא. כאשר מכוון הוא אל האהבה - הריהו אוהב... כאשר מכוון הוא כלפי השנאה - הריהו, ל"ע שונא...

החפצא של ה"רגש" וה"הרגשה", נברא באדם עם יצירתו.

כשם שברא הקב"ה את האדם על המון אבריו, גידיו, תחושותיו, הרגשותיו, כוחותיו ואפיו.

כך בדיוק נקבע רגש זה באדם, שהוא עצמו תלוי הוא במבט החיובי או השלילי.

האוהב או השונא.

עומדים הם איפוא, זה מול זה, האהבה והשנאה, ונלחמים הם כביכול על "תפיסתו" של הרגש.

זהו כל האדם.

לעולם יעמדו המה זה מול זה וילחמו, עד כי "ינצח" אחד מהם.

* "לפיכך אמר הקב"ה תנצח האהבה שיש לך עמי את השנאה שיש לך עם חברך".

במקום אחר מוסיף ה"חפץ חיים" טעם נוסף "להשקוט את לב האדם שלא יעלה בדעתו לנקום ולנטור". בספרו "שמירת הלשון" (שער התבונה פרק ו, בהגהה) הוא מסתמך על האמור בסוף הפסוק: "ואהבת לרעך כמוך אני ה'". לכאורה תמוהה השייכות שבין תחילת המקרא, האוסר לנקום ולנטור, לבין סיומו הקובע "אני ה'". מסביר זאת ה"חפץ חיים" באמצעות משל: בעקבות קטטה שאירעה נוצר בלב ראובן מישקע של מרירות כלפי שמעון. התהלך ראובן בשנאתו הכבושה כלפי שמעון, עד שיום אחד שמע מפי ידיד מהימן שלו, כי שמעון הינו חשוב ונכבד מאוד בעיני גדולי הדור, ולא עוד אלא ששמועות עקשניות מתהלכות כי שמעון כבר זכה ל"גילוי אליהו". יתר על כן, קבלה בידי צדיקי הדור ששמעון יקר וחשוב גם בעיני הקב"ה שמגלה כלפיו אהבה גלויה.

אין ספק כי לשמע זאת יודעו ראובן מן המחשבה ששונאו האישי הוא אוהבו של הקב"ה. אחרי הרהור קל לבטח תיעלם תחושת האיבה ואת מקומה יתפסו רגשי חרטה על החשדות שבודאי היו שלא במקומן, ומעתה הגישה כלפי שמעון תהיה חיובית ביותר. אם אמנם קרה מה שקרה ביניהם, קולר האשמה לא יהיה עוד תלוי בשמעון אלא בראובן עצמו.

לתת 38 פרישת קדושים עליון רעא

זלמידו של רבי שמעון הגה"צ רבי זיידל אפשטיין זצ"ל משיגה ישיבת תורה אור נשאל פעם על ידי תלמיד, על דברי הראשית חכמה (שער היראה פי"ב) הביאה הגר"א באגרתו, שאחת השאלות שהאדם נשאל בבואו לבי"ד של זעלה הוא "המלכת את חברך בנחת רוח", שאל התלמיד איך שייך להגיע לדרגה נשגבה כזו שארגיש על כל אחד שהוא מלך ולדבר אליו כמי שמדבר עם מלך וזו לא מדרגה שיחידים הגיעו אליה, זו תביעה שכל אחד נתבע עליה? ענה רבי זיידל [אולי, לפי דברי רבו הנ"ל בשע"י]: אכן, זה קשה מאד, אולם העצה היא לחשוב על עצמך שאתה בן מלך, צלם אלוקים, יציר כפיו של הקב"ה וכד' ואז, כשאדם מגיע להכרה כזו עליו להשריש בעצמו שבעצם גם השני הוא אותו דבר בדיוק.

ברכת 39 קדושים מרדכי רכג

"פירש"י השאילני מגלך. וא"ת היה לו להזהיר על הראשון לא על השני שיש לו טענה גדולה שלא רצה חבירו להשאיל לו מגלו. וי"ל כי הראשון לא הניח להשאיל לו אלא מחמת צרות עין שהיה לו על מגלו לפי שהיה חביב עליו ואין הקב"ה מכריח לאדם להשאיל מגלו בעל כרחו, אבל השני שהיה חפץ להשאיל כליו לו אלא שהוא רוצה להנמק מחבירו לפיכך אמר הקב"ה תנצח האהבה שיש לך עמי את השנאה שיש לך עם חברך ומתוך כך יבא שלום בעולם, כך פ"י חזקוני" (ירבותינו בעלי התוספות, הריב"א)

* אך יעוין ב"חזקוני" עה"ת שהגירסא היא, "תנצח האהבה שיש לך עמו את השנאה שיש לך עמו".

• לתפוס ולכבוש את הרגש והתחושה לאהבה.

ובכן.

אהוב בן אדם את הקב"ה, כבוש את רגשותיך אלו, כבוש אותם לאהבת השם.

או אז, לא יוותר לה לשנאה רגש, לבצע את הרגשת שנאתה. "ותנצח"...

★ ★ ★

יובן איפוא המשכו של הפסוק. לא הזדמנות אקראית היא לפונדק אחד. לא פונדק בעלמא. לא רק פסוק אחד.

— אלא עצה "יודרך", כיצד להחבא בתוך האהבה, כדי להמלט, לברוח ולהתנתק מן השנאה...

— "ואהבת לרעך כמוך"!!!

אם הדברים מופנים אל חברך, "תנצח האהבה שיש לך עמו, את השנאה שיש לך עמו".

קל וחומר באהבת הבורא, "אהבתך שיש לך עמי, תנצח את השנאה שיש לך עם חברך".

★ ★ ★

וכשהאהבה תנצח —

— או אז תרגיש, כי בעצם גוף אחד הנך עם חברך. — כשתי זרועות, כשתי ידים, המושטות מכתף אחת.

אין טעם לנקום ביד אחת, את שעשתה לידך האחרת.

כי אתה וחברך, חד המה.

— "ואהבת לרעך כמוך".

Lovesick

THURSDAY

The Rambam in Chapter 10 of *Hilchos Teshuvah* describes the love that one must feel for Hashem. He writes in *Halachah* 3:

"And what is the nature of this love that is proper for a man to love Hashem? It is a great love, very strong until his soul is bound in the love of Hashem such that he will think about it constantly. It is as if he is lovesick, that his mind is not free from anything but his love for a woman, and he thinks about it constantly, whether he be sitting or standing, whether he be eating or drinking. Even more than this should be the love of Hashem And this is what Shlomo said, 'I am sick with love' (*Shir HaShirim* 2:5), and all of *Shir HaShirim* is a metaphor for this"

In understanding the Rambam, Rabbi Gifter in his introduction to the ArtScroll *Shir HaShirim* explains: "The love of Hashem in its fullness requires the submission of the lover to his beloved to the extent of cleaving and unity. And in order to achieve this, a man must feel this through his senses And it is possible that this is what the *passuk* means by stating, 'It is not good for a man to be by himself,' because it is impossible for a man to reach this level of cleaving to Hashem as long as he is alone, and not feeling in his senses the sense of love [for a woman], of complete *dveikus*"

★ With these powerful words, Rabbi Gifter suggests that it is the extent to which one cultivates a close relationship with a spouse or, by extension, any other individual, that will allow one to experience the feelings of closeness to Hashem. The love of Hashem, then, requires the ability to love another person.

Throughout the generations, many *Gedolim* have built beautiful relationships with their spouses and others, based on mutual respect, admiration, and love. Far from being a distraction from a Torah life, to the extent in which we invest in our relationships — in becoming closer with our spouses, our parents, and our friends — we expand our ability to foster closeness in our relationship with Hashem.

Love of Others/Love of Hashem

WEDNESDAY

The Gemara in *Yoma* 86a cites a *Baraisa* that explains: *ואהבת את ה' אלקיך*, *And you shall love Hashem, your God* (*Devarim* 6:5), that the Name of Hashem shall become beloved through you. The Gemara explains that a person should study Torah, and interact with people in a pleasant manner so that people say of him, "Fortunate is his father who taught him Torah."

The Gemara is somewhat difficult to understand. Although, clearly, proper interaction with people is important and a potential *kiddush Hashem* if done properly, why does the success or failure to observe *bein adam la'chaveiro* (commandments regarding interpersonal relations) specifically impact the issue of an individual's love for Hashem? Why does the Gemara suggest that failure to interact pleasantly with others demonstrates his failure to love Hashem? If anything, the conduct described seems to be more a violation of *במוך לרעך כמוך*, *you shall love your fellow as yourself* (*Vayikra* 19:18), than a violation of *ואהבת את ה' אלקיך* (*Devarim* 6:5).

These difficulties can be answered based on the proper appreciation of the requirements for love of others and love of Hashem. The notion that one's ethical conduct, or how one interacts with others, can be separated from one's religious conduct, or how one interacts with Hashem, is a false distinction. Indeed, the mitzvos of *bein adam la'chaveiro* and *bein adam la'Makom* (commandments between man and Hashem) are purposefully intertwined in the Torah to demonstrate that failure in one is failure in the other.

*אם למרות הכל אין אדם נרגע וברצונו לנקום בזולתו, עצה טובה ניתנה לו בספר "מבחר הפנינים": "במה יתגנף האדם משונאו? יוסיף מעלה יתירה בעצמו!"